

Pregledni rad
Primljen: 30. 12. 2015.
Prihvaćen: 29. 6. 2016.

UDK: 343.13(497.11)"1917"
94(497.11)"1917"(093)
323(497.11)"1917"(093)
doi:10.5937/nbp1602123G

SOLUNSKI PROCES – POLITIČKI OBRAČUN SA SRPSKIM PATRIOTSKIM POKRETOM

Radosav Gaćinović¹

Institut za političke studije, Beograd

Sažetak: Ovaj rad je pokušaj autora da podseti javno mnjenje u Srbiji, a neke i da edukuje da je Solunski proces bio politički obračun sa pripadnicima srpskog patriotskog pokreta na čijem čelu je bio Dragutin Dimitrijević Apis. Takođe, ovaj rad daje dokaze da su pripadnici organizacije „Ujedinjenje ili smrt“ osuđeni bez pravnih dokaza o krivici. U Solunskom procesu je sve bilo nelegalno. Predsednik suda pukovnik Mišić nije bio pravnik. Važeći zakon se takođe nije poštovao. Jer, po tadašnjem krivičnom zakonu nije se mogla izreći smrtna kazna ako okrivljeni nije priznao delo za koje je okrivljen, ili ako optužnicu nisu potvrdila dva očevica. Nakon odluke o reviziji Solunskog procesa na kome su odbačene sve presude, pronađeni su svedoci Temeljko Veljanović i Đorđe Konstantinović, koji su pred sudom u Bitolju izjavili da su bili primorani, pod pretnjom smrću, da lažno svedoče na Solunskom procesu protiv pripadnika organizacije „Ujedinjenje ili smrt“. Ovo su krupni dokazi da je i tada, nažalost, politika bila važnija od prava i pravde, a posebno da je to bio početak slabljenja srpskog nacionalnog identiteta.

Ključne reči: Solunski proces, optužnice, suđenje, lažni svedoci, pravo.

¹ Naučni savetnik u Institutu za političke studije u Beogradu.

Uvod

Naređenje za hapšenje pukovnika Dragutina Dimitrijevića Apisa doneo je general Petar Bojović dva dana posle podnetih izveštaja poverenika Jovana Milosavljevića i ministra Ljuba Jovanovića, što je predstavljalo kratko vreme za eventualno proveravanje osnova sumnje o protivzakonitom radu jednog istaknutog oficira i zamenika načelnika štaba srpske Treće armije. Načelnik štaba Vrhovne komande, general Petar Bojović, naređenjem je odredio da hapšenje, pretres i istragu nad pukovnikom Dimitrijevićem sprovede konjički pukovnik Milan Dunjić sa svojim pomoćnicima,² sudskim kapetanom Radivojem Nikolićem i rezervnim artiljerijskim kapetanom Jovanom Todorovićem.

Posle kraćeg ispitivanja u štabu Treće armije, pritvoreni pukovnik Dimitrijević je premešten u vojni zatvor komande mesta u Solunu, a zatim je, na osnovu potpisa pronađenih na ustavu tajne organizacije „Ujedinjenje ili smrt“ (kolokvijalno nazivana „Crna ruka“), koji je pronađen kod Apisa, pristupljeno hapšenju ostalih potpisnika ustava, osnivača organizacije. Tako je 19. decembra 1916. godine lišen slobode i pritvoren potpukovnik Velimir S. Vemić. Dana 20. decembra zatvoren je generalštabni pukovnik Milan Gr. Milovanović, a 21. decembra pukovnik Čeda A. Popović. Zatim su uhapšeni redom general Damnjan Popović; vicekonzul Bogdan Radenković, sekretar ondašnjeg srpskog poslanstva u Atini; generalštabni pukovnik Radoje Lazić; artiljerijski major Ljubomir R. Vulović; pešadijski pukovnik Vladimir Tucović. Na osnovu posebnog rešenja, posle hapšenja pukovnika Dimitrijevića i ostalih, uhapšeni su vojni baraker Drinske divizije Rade Malobabić i poverenik Treće armije Muhamed Mehmedbašić.

Hapšenje oficira izvršeno je posle uspešne ofanzive na Kajmakčalan i Bitolj³ i u toku priprema za nove vojne operacije. Samo hapšenje i stavljanje pod

2 Pukovnik *Milan Dunjić*, zvani Dunja, koga je Vrhovna komanda bila odredila da sprovede istragu kao naročito određeni vojni islednik, bio je u velikom prijateljstvu sa ondašnjim komandantom kraljeve garde pukovnikom Petrom Živkovićem. Rodom je iz Kruševca. Posle streljanja pukovnika Dimitrijevića, majora Vulovića i Rada Malobabića, i posle proboja Solunskog fronta, živio je dugi niz godina u Bitolju. *Radivoje – Raka Nikolić*, bivši sudski kapetan iz Negotina, prijatelj Petra Živkovića, kasnije je živio u Beogradu kao državni savetnik u penziji. Kao član vojnog suda u staroj Jugoslaviji rukovodio je suđenjem u takozvanoj „Mariborskoj aferi“. *Jovan – Jovica Todorović*, zet pukovnika Dunjića, bivši advokat i pravni zastupnik kralja Aleksandra, i njegov suvlasnik u zlatnom majdanu Neresnica. Posle Aleksandrovog ubistva u Marselju 1934. godine pokušao je da prisvoji ovaj rudnik, oko koga se dugo vodio sudski spor sa ondašnjim Pavlom Karadorđevićem. Todorović je, najzad, ostao bez rudnika. B. Nešković, *Istina o solunskom procesu*, Beograd, 1953, str. 52.

3 Ova ofanziva bila je preduzeta 12. septembra 1916. godine, odnosno 30. avgusta 1916. godine po starom kalendaru. Uoči te ofanzive ondašnji regent Aleksandar je dolazio u štab Treće armije. Povodom oslobođenja Kajmakčalana i Bitolja, a u vezi sa nešto docnije izvršenim hapšenjem oficira i drugih lica, ministar unutrašnjih dela Ljuba Jovanović upu-

istragu pukovnika Dimitrijevića i njegovih saboraca izazvalo je veliko iznenađenje i uzbuđenje, ne samo među srpskim oficirima i vojnicima, već i među ondašnjim savezničkim oficirima i ostalim stranim službenim predstavnicima. Vlada Nikole Pašića i Vrhovna komanda bili su zbog toga u vanrednom stanju i morali su da rade na smirivanju narodnih masa i da opravdavaju mere preduzete protivu oficira, pošto se hapšenju i otvaranju istrage pristupilo u trenutku kada je bilo malo verovatno da su uhapšeni želeli da se obračunaju sa Pašićem i dinastijom, odnosno regentom Aleksandrom. Bilo je tada skoro nemoguće da uhapšeni bilo šta preduzmu u cilju ličnog razračunavanja u teškoj situaciji u kojoj su se nalazili van otadžbine u izbeglištvu. Pored toga, uhapšeni su bili poznati kao vrlo sposobni oficiri i vojni komandanti, koji su se u prethodnim ratovima istakli ličnom hrabrošću, više puta su ranjavani i na grudima su nosili najviša ratna i druga odlikovanja. Pet dana posle hapšenja pukovnika Dimitrijevića, ministar Ljuba Jovanović izveštava iz Soluna predsednika vlade Pašića na Krfu da su saveznički oficiri pitali za uzrok smenjivanja nekih oficira i da je on savetovao da im se odgovori da su dobili dostave o njihovoj suviše slobodnoj kritici vladinog rada i politike i nepovoljnom uticaju tih kritika na moral vojske, dok će pravu istinu pokazati istraga.

1. Politički proces protiv Apisa i ostalih pripadnika organizacije „Ujedinjenje ili smrt“ u Solunu

Posle višemesečnih priprema, „Solunski režim“ je decembra 1916. otpočeo postupak protiv Apisa i organizacije „Ujedinjenje ili smrt“. Ministar unutrašnjih dela Ljuba Jovanović je 12. decembra poslao ministru vojnom Božidaru Terziću jedan akt, tzv. prezidijal (poverljivi dokument), u kome ga obaveštava da je na osnovu nekih zaplenjenih dokumenata saznao da je pukovnik Dragutin Dimitrijević sa svojim istomišljenicima planirao prevrat i ubistvo Nikole Pašića. Istovremeno je zatražio da vojni organi preduzmu odgovarajuće mere protiv navedenih lica. Ministar vojni je 13. decembra prezidijal prosledio načelniku štaba Vrhovne komande generalu Petru Bojoviću, koji je naložio na-

tio je ministru pravde na Krfu 20. februara 1917. godine depešu pod brojem 1780 u kojoj je navodio: „Jedan deo otadžbine je oslobođen i uskoro se može očekivati oslobođenje i drugih naših krajeva. Sa funkcionisanjem naših vlasti pojavljuje se potreba i za kaznenim zavodom za smeštaj osuđenih krivaca i slobodan sam skrenuti Vam na to pažnju radi preduzimanja potrebnih mera.“ Ovu depešu ministra Jovanovića ne navodimo samo zbog njene karakterističnosti, naime, da ondašnja Pašićeva vlada kao na prvu meru u jednom deliću oslobođene otadžbine misli na robijašnice, već naročito zbog toga što ta depeša pokazuje da je hapšenje grupe oficira i drugih građana sa Apisom na čelu u ono vreme bilo izvršeno na teritoriji tuđe države na kojoj nije funkcionisala srpska vlast, kao i zbog toga da su vlada Pašića i njen ministar policije Jovanović unapred, pre suđenja uhapšenih oficira, računali na njihovo osuđivanje kao sigurno. *Ibidem*, str. 53.

čelniku pravnog odeljenja Vrhovne komande pukovniku Gojku Pavloviću da proveri optužbe. Već sutradan, 14. decembra, pukovnik Pavlović je referisao Bojoviću da je proverio navode prezidijala i zaključio da su oni tačni. Vrhovna komanda je odmah izdala nalog za hapšenje. Zbog ovako brzog i koordiniranog delovanja nadležnih organa, nameće se zaključak da je ceo postupak bio unapred dogovoren.⁴

Pukovnik Apis je uhapšen 15. decembra 1916. godine u selu Voštarani. Kod njega su pronađeni ustav i poslovnik organizacije „Ujedinjenje ili smrt“, kao i spisak članova njene centralne uprave. Ta dokumenta i neka pisma koja su takođe zaplenjena bila su na suđenju iskorišćena kao glavni dokazi o prevratničkim namerama organizacije „Ujedinjenje ili smrt“. Postavlja se pitanje zašto Apis, koji je upozoravan da se nešto sprema protiv njega, nije uništio ta dokumenta (što su mu mnogo zamerili ostali optuženi na Solunskom procesu, koji su i uhapšeni na osnovu spiska koji je Apis čuvao). Najverovatnije je mislio da će ta dokumenta da mu pomognu u slučaju suđenja, jer su dokazivala patriotsku orijentaciju njegove organizacije.⁵

Prema spisku članova Vrhovne centralne uprave, pronađenom kod Apisa, uhapšeni su:⁶ pukovnik Milan Gr. Milovanović, pukovnik Čedomir Popović,

4 D. Mekenzi, *Apis*, Gornji Milanovac, 1996, str. 75.

5 *Ibidem*, str. 79.

6 Generalštabni pukovnik *Milan Gr. Milovanović*, zvani Pilac, rođen je u Beogradu 1875. godine; sin je poznatog profesora beogradskog Pravnog fakulteta Grgura Milovanovića. Nije se ženio. U Vojnu akademiju stupio 4. septembra 1892. godine, a u čin potporučnika proizveden je 2. avgusta 1895. godine. U čin pukovnika unapređen je 1. oktobra 1915. godine. U balkanskim ratovima bio je pomoćnik načelnik štaba Treće armije. U Prvom svetskom ratu, do Krfa, bio je načelnik štaba Druge armije. Na Solunskom frontu, do hapšenja, bio je komandant brigade, mada teško kontuzovan od bombe ostao je u stroju sa svojim vojnicima i oficirima. Završio je i Višu školu vojne akademije, a bio je odlikovan Karađorđevom zvezdom, dva puta Ordenom belog orla i drugim ratnim odlikovanjima. Umro je 1933. godine;

Pešadijski pukovnik *Čedomir A. Popović*, rodio se 1878. godine u selu Opariću, Srezu levačkom, Okrugu jagodinskom. Završio je nižu školu Vojne akademije 2. avgusta 1898. godine, u čin potporučnika proizveden je iste godine, a u čin pukovnika unapređen je 1. avgusta 1915. godine. U balkanskim ratovima u toku 1912. i 1913. godine bio je komandant bataljona, a u toku Svetskog rata, do hapšenja na Solunskom frontu, bio je komandant puka. U toku 1914. godine bio je granični oficir u Užicu i, jedno vreme, komandant dobrovoljačkog odreda. Bio je oženjen, otac dvoje dece. Od odlikovanja imao je ruski orden svete Ane, Karađorđevu zvezdu, Belog orla i Medalju za vojničke vrline. Umro je 1938. godine;

Potpukovnik *Velimir S. Vemić* rodio se 1880. godine u Kniću, Srezu gruzanskom, Okrugu krajujevačkom. Nije bio oženjen. Završio je nižu i višu školu Vojne akademije; za potporučnika proizveden je 30. septembra 1899. godine, za potpukovnika 1. oktobra 1915. godine. U ratu 1912–1913. godine bio je komandant eskadrona, komandant divizionu i na Solunskom frontu, do hapšenja, komandant Prvog konjičkog puka na čijem je čelu 1916. godine ušao u oslobođen Bitolj. Bio je odlikovan Karađorđevom zvezdom, zlatnom Medaljom za hrabrost, srebrnom Medaljom za hrabrost, Medaljom za vojničke vrline i bugarskom Medaljom za vojničke zasluge.

potpukovnik Velimir Vemić, vicekonzul Srbije u Atini Bogdan Radenković, pukovnik Vladimir Tucović, major Ljubomir Vulović, đeneral Damnjan Popović, pukovnik Radoje Lazić i potpukovnik Vitomir Cvetković (koji je ubrzo umro). Svi oni su bili smešteni u samice srpskog vojnog zatvora u Solunu, gde su čekali na suđenje. Kod Velimira Vemića je pronađen spisak sa pedesetak imena članova organizacije. Ti oficiri, kao i desetine drugih za koje se sumnjalo da su bliski Apisu, razrešeni su dužnosti, penzionisani ili internirani u severnu Afriku. Vlada je naredila da se među državnim službenicima sprovede istraga i anketa o pripadnosti ili vezama sa Apisovom organizacijom. Vrhovna komanda je izdala saopštenje u kojem je objasnila da su uhapšeni oficiri pripremali rušenje poretka. Svi ti koraci su preduzeti iz straha da ne dođe do neke veće pobune u vojsci zbog hapšenja Apisa i ostalih, ali ni za vreme ni posle suđenja nisu primećene nikakve pobune među vojnicima.⁷

Apisovi prijatelji samostalci uopšte nisu reagovali na taj čin. Stari kralj Petar bio se potpuno povukao iz političkog života i nije ni bio upoznat sa pripremanjem procesa. Savezničke vlade i komanda u Solunu smatrale su aferu sa Apisom unutrašnjim pitanjem Srbije i bojale su se jedino kako će se ona odraziti na moral srpske vojske. Regent i Pašić su saveznicima i domaćoj javnosti predstavljali da je uhapšena grupa htela da sruši demokratski sistem u Srbiji i da sklopi separatan mir sa Centralnim silama. Posle tromesečnog istražnog postupka, 2. aprila 1917, podnošenjem optužnice Nižem sudu za oficire kojem je predsedavao veliki Apisov neprijatelj pukovnik Petar Mišić, konačno je otpočeo Solunski proces. Uhapšena deseterica crnorukaca optužena su zbog pripadanja tajnoj organizaciji koja je navodno planirala da pobunom u

Zbog ubistva dezertera na bojištu, u oktobru 1913. godine, bio je osuđen na osam meseci zatvora. Ova kazna bila mu je oprostena. Umro je 1945. godine;

Vicekonzul *Bogdan Radenković* rodio se 1875. godine u Kosovskoj Mitrovici. Bio je oženjen, imao je troje dece. Zbog nacionalnog revolucionarnog rada turski sud osudio ga je na dugogodišnju robiju (101 godinu), od koje se spasao bekstvom u Srbiju. Jedno vreme, dok je dr Milovan Milovanović bio ministar spoljnih poslova, Radenković je radio u njegovom ministarstvu. U 1914. godini premešten je za sekretara poslanstva u Atini, na kome ga je položaju zateklo i hapšenje. Bio je odlikovan ordenom svetog Save. Umro je 1917. godine;

Artiljerijski major *Ljubomir R. Vulović* rodio se 1876. godine u selu Vukosavcima. Srezu jaseničkom, Okrugu kragujevačkom. Bio je oženjen i imao je dete. Završio je tri razreda gimnazije i artiljerisku podoficirsku školu. Za potporučnika proizveden je 21. marta 1898. godine, a u čin majora unapređen je 14. marta 1913. godine. Od 1903. godine, kao aktivni oficir, bavio se zagranničnim poslovima prema Turskoj i Austrougarskoj. U toku balkanskih ratova 1912. i 1913. godine bio je komandant Dobrovoljačkog odreda. U toku 1914. godine bio je komandant graničnih trupa u Loznici na Drini, zatim u štabu Užičke, potom Timočke vojske, sa kojom se povukao preko Albanije. Bio je odlikovan Zlatnom medaljom za hrabrost, Zlatnom medaljom za revnosnu službu i Medaljom za vojničke vrline. U januaru 1912. godine bio je kažnjen sa mesec dana zatvora zbog neizvršenja naređenja. Na Solunskom frontu bio je šef Obaveštajne sekcije Treće armije. Streljan je 1917. godine u Solunu. B. Nešković, *Opus citatum*, str. 11–15.

7 V. Ž. Zirojević, *Istina o Apisu*, Beograd, 2000, str. 69.

vojsci svrgne postojeći parlamentarni poredak i dinastiju Karađorđević, koje bi zamenila diktatura oligarhije od 10 do 15 ljudi. Takođe su optuženi da su pripremali ubistva Nikole Pašića i regenta Aleksandra. Neki od oficira su i posebno optuženi za razne krivice, naročito Ljuba Vulović⁸, a devetog aprila je pročitana i druga optužnica, po kojoj su pukovnik Dragutin Dimitrijević i major Ljubomir Vulović pripremali atentat na regenta Aleksandra kod sela Ostrova septembra 1916. za čije su navodno izvršenje optuženi Rade Malobabić⁹ i Muhamed Mehmedbašić. Prva optužnica zasnivala se na zaplenjenim dokumentima i velikom broju svedoka. Po njoj, organizacija „Ujedinjenje ili smrt“ je okrivljena da je organizacija prevratničkog karaktera, za šta su kao dokaz citirane pojedine odredbe njenog ustava i poslovnika. Na osnovu pro-nađene prepiske optuživani su za pokušaj puča u Makedoniji tokom „majske krize“ 1914. Svedoci su ih okrivljivali za prevratničku delatnost na Krfu i u Solunu 1916. godine. Svedok Nezir Hadžinalić, dobrovoljac, tvrdio je da je bio unajmljen da ubije Pašića, a da je dobrovoljac Boško Arežina trebalo da ubije regenta. Po ovoj prvoj optužnici, crnorukcima su pripisane i razne pljačke, ubistva itd. Za razliku od prve, koja se odnosila na sve optužene i praktično na celu organizaciju „Ujedinjenje ili smrt“, druga optužnica je bila znatno uža, ali

8 R. Gaćinović, *Mlada Bosna*, Beograd, 2014, str. 26–27.

9 Rade Malobabić rodio se 18. oktobra 1881. godine u selu mala Vranovina, kod Topuskog, srez Vrgin Most. Kao dečak otišao je na rad u trgovinu. Jedno vreme imao je svoju trgovačku radnju. U Veleizdajničkom procesu protivu Srba 1909. godine u Zagrebu, Rade Malobabić bio je osuđen na pet godina teške tamnice, ali je sa svim ostalim osuđenim oslobođen izdržavanja kazne 1910. godine, pošto su krivice bile abolirane. Po izlasku sa robije došao je u vezu sa vođama Srpsko-hrvatske koalicije i potpuno se posvetio nacionalnim poslovima. Pošto se zaposlio kao zastupnik jednog osiguravajućeg društva, imao je mogućnosti da putuje po svim krajevima ondašnje Austrougarske monarhije. Pred Balkanski rat 1912. godine, Rade Malobabić stupio je u vezu sa Narodnom odbranom i srpskim Glavnim generalštabom. U Srbiju je prelazio češće. Uoči objave rata Austrougarske Srbiji, Malobabić lađom prelazi u Beograd gde ga policija hapsi. Malobabić je u beogradskom zatvoru više puta molio da se o njegovom hapšenju obavesti načelnik Obaveštajnog odeljenja Glavnog generalštaba Dragutin Dimitrijević, sa kojim je on od druge polovine 1913. godine saradivao. Posle kraćeg ispitivanja u zatvoru, policija ga sprovodi tajno u Niš. U toku putovanja Malobabić je noću iskočio iz voza u blizini Stalača i sklonio se kod nekih vojnika koji su pored Morave logorovali i čuvali prugu. Policijska potera, koju su organizovali policajci Radomir Todorović i Dimitrije-Mita Lazarević, zvani Biftek, pronalazi u praskozorje Rada Malobabića na kupanju u Moravi. Mada se vojnicima obraćao za zaštitu i pozivao se na svoje veze sa Glavnim generalštabom i Dragutinom Dimitrijevićem, poterni organi su ga vezali i sproveli u niški zatvor, u kome je bio teško zlostavljan i prisiljavan da prizna da je austrougarski špijun. Iz Niša je preveden u zatvor u Kuršumliju, gde ga, prilikom povlačenja 1915. godine, pronalazi major Ljubomir Vulović i oslobađa zatvora. Malobabić je bio fizički oronuo, pa ga pukovnik Dimitrijević svojim malim kolima prevozi preko Albanije. U toku 1916. godine pukovnik Dimitrijević i major Vulović čuvali su i pomagali Rada Malobabića i nisu mu dozvolili da ode kao dobrovoljac na front, već su mu omogućili da na Solunskom frontu drži vojnu baraku pri Drinskoj diviziji. Malobabić Rade, vojni baraker Drinske divizije biv. srpske vojske, iz Vrgin Mosta, streljan u Solunu 1917. godine. B. Nešković, *Opus citatum*, str. 13–15.

i teža.¹⁰ Ona je teretila četvoricu optuženih za konkretan pokušaj ubistva regenta Aleksandra. Optuživala je Malobabića da je 11. septembra 1916. oko 17 sati na putu kod sela Ostrova ispalio dva hica iz puške na automobil u kom se vozio regent. Kao saučesnik, bio je optužen Mehmedbašić, dobrovoljac i učesnik u Sarajevskom atentatu. Optužba se zasnivala na iskazima dvojice svedoka koji su se inače nalazili na izdržavanju zatvorske kazne zbog ubistva jednog čoveka (po okončanju Solunskog procesa su oslobođeni).¹¹

2. Osuđeni u montiranom procesu

Solunski proces je sa pravne tačke gledišta imao mnogo nepravilnosti. Pre svega, pukovnik Mišić nije mogao biti predsednik suda jer je po profesiji bio aktivni oficir, a ne pravnik. On je proces vodio samovoljno, optuženi nisu mogli da angažuju advokate koje su hteli, a nije saslušan nijedan svedok odbrane. Svedoci optužbe su bili ljudi vrlo sumnjivog moralnog kredibiliteta, a biti svedok na Solunskom procesu značilo je izbeći front ili kaznu za počinjeno krivično delo. Policija je u sudnicu kao publiku dovela svoje agente i masu koja je galamila i vređala optužene.¹² U takvim uslovima, Niži sud za oficire je 23. maja 1917. doneo presudu po kojoj su svi optuženi proglašeni krivim, i to za pripremanje prevrata i pokušaj ubistva regenta. Optuženi Dragutin Dimitrijević, Milan Gr. Milovanović, Radoje Lazić, Čedomir Popović, Vladimir Tucović, Velimir Vemić, Bogdan Radenković, Ljubomir Vulović i Rade Malobabić osuđeni su na smrtnu kaznu, dok su Damnjan Popović i Muhamed Mehmedbašić dobili po 15 godina zatvora. Posle žalbi koje su osuđeni podneli, Viši vojni sud je Popoviću i Radenkoviću kazne preinačio na 20 godina zatvora, a Damnjanu Popoviću povećao za pet godina. Tom prilikom sudija Branko Gatalović je izdvojio mišljenje, što mu je posle donelo otkaz i mnoštvo neprijatnosti. Presuda je bila neispravna sa pravnog stanovišta, *jer se po tada važećem zakonu nijedno lice nije moglo osuditi na smrt, osim ako je priznalo krivicu ili postoje dva očevica koja ga optužuju, što nije bio slučaj.*¹³

Tako stroga presuda izazvala je proteste i na domaćem i na međunarodnom planu. Smatralo se da će streljanje istaknutih oficira negativno delovati na moral vojske i ugled Srbije u svetu. U znak protesta, ministri Drašković, Davidović i Marinković podneli su ostavke, posle čega je Pašić formirao homogenu radikalsku vladu. Za pomilovanje osuđenih su kod regenta intervenisali princ

10 V. Kazimirović, *Crna ruka*, Kragujevac, 1997, str. 736.

11 Ž. V. Zirojević, *Opus citatum*, 2000, str. 71–77.

12 M. Živanović, *Solunski proces 1917. Prilog za proučavanje političke istorije Srbije od 1903. do 1918. godine*, Beograd, 1955, str. 164.

13 S. Jovanović, *Iz istorije i književnosti*, Beograd, 1991, str. 323.

Dorđe, Jugoslovenski odbor, ruska Privremena vlada i Britanci. No, on je jedino pristao (na Pašićev predlog) da na dugogodišnje zatvorske kazne pomiluje sve sem Apisa, Vulovića i Malobabića. Njih trojica, i pored pokajničkog pisma koje je Apis uputio Aleksandru, morali su da umru. Streljani su u zoru 26. juna u Mikri, nedaleko od Soluna. Sasvim je očigledno da je Solunski proces bio montiran. Zbog izmišljenih optužbi i velikih nepravilnosti u njegovom sprovođenju, često je bio kvalifikovan i kao „sudsko ubistvo“. Razlozi za njegovo pokretanje bili su unutrašnje političke prirode. Jasno je da crnorukci nisu planirali ubistvo regenta i prevrat septembra 1916. kako su optuženi. Nikakav prevrat nije mogla da izvrši grupa oficira rasuta po raznim jedinicama na liniji fronta, u tuđoj zemlji i u prisustvu savezničkih trupa. Međutim, režim se sa pravom bojavao da se pitanje prevlasti ne postavi po povratku u oslobođenu Srbiju.¹⁴ Zato je preventivno poveo Solunski proces, kako bi neutralisao opasnost i beskrupuloznost protivnika – Apisa i njegovu najpatriotskiju srpsku organizaciju „Ujedinjenje ili smrt“.

Odluka da se Apis neizostavno mora likvidirati imala je dublju pozadinu. Naime, u to vreme sile Antante su otpočele tajne pregovore o separatnom miru sa novim austrougarskim carem Karlom (*Karl Franc Joseph Ludwig Hubert Georg Otto Marie von Habzburg – lothringen*), koji je važio za pobornika politike mira. U ime Antante, pregovore je sa Karlom vodio njegov rođak, francuski oficir princ Sikst Burbonski. Jedno od spornih tačaka bilo je i pitanje Srbije. U početku je Karlo tražio da ona uđe u sastav Austrougarske, u sklopu jugoslovenske jedinice koja bi se formirala, ali je kasnije od toga odustao i čak joj priznao pravo da dobije izlaz na more u Albaniji. Međutim, zahtevao je da Srbija apsolutno prekine svaku neprijateljsku aktivnost protiv njene carevine i da raspusti sve organizacije koje su se time bavile.¹⁵

Srpski režim je saznao za te pregovore, ili pretpostavio da se oni vode, pa je došao na ideju da Solunski proces iskoristi da obezbedi svoj opstanak u slučaju takvog završetka rata. Naime, odmah po podnošenju druge optužnice, Apis je sudu podneo tajni raport o Sarajevskom atentatu. Nadao se da će proces biti prekinut pošto on obznani svoje zasluge, jer je smatrao da niko neće smeti da osudi onoga ko je ubio Ferdinanda. Moguće je da je njemu tako nešto i nagoveštavano. U svakom slučaju, Apisov raport je dobro došao vlasti u vreme kada se očekivao separatni mir ili čak poraz Antante. Pašić je smatrao da će se Austrougarska, kada joj se predoči sadržaj raporta, zadovoljiti time što je organizator atentata pogubljen, i da neće tražiti odlazak sa političke scene ili čak suđenje njemu i njegovoj stranci. Posle procesa i Stojan Protić je potvrdio da je Apis morao biti ubijen zbog „jednog tajnog dokumenta“, a sam regent je u jednom pismu zabeležio da Apis nije mogao biti pomilovan iz „viših državnih

¹⁴ Misli se na sukob vojnih i civilnih vlasti koji datira još od Majskog prevrata i svoju kulminaciju doživljava u vremenu nakon Balkanskih ratova u tzv. novim krajevima Srbije.
¹⁵ V. Kazimirović, *Opus citatum*, 1997, str. 742–744.

razloga“. Tako je Apisu njegov raport, umesto da donese oslobađanje, zapravo doneo smrtnu presudu. Po izricanju smrtne presude, on je postao svestan toga i to je i rekao zatvorskim čuvarima. U svojoj „Poslednjoj volji“ zapisao je sledeće redove: „I ako osuđen od oba suda na smrt i lišen milosti Krune, ja umirem nevin i sa ubeđenjem, da je moja smrt bila potrebna iz viših razloga Srbiji. Neka Srbija bude srećna i neka se ispuni naš sveti zavet ujedinjenja celog Srpstva, pa ću i ja posle moje smrti, biti srećan i blažen, a bol, koji osećam što ću od srpske puške poginuti, biće mi lakši, u uverenju, da je ta puška upravljena u moje grudi, radi dobra Srbije, radi onog dobra Srbije i Srpskog naroda, kome sam ja bio posvetio ceo svoj život“.¹⁶

Suđenje je završeno pred Velikim vojnim sudom početkom juna 1917. godine, a presuda je izrečena 5. juna 1917. godine. Njom su na smrt osuđena sedmorica okrivljenih: pukovnici Dragutin Dimitrijević Apis, Milan Gr. Milovanović, Radoje Lazić, Vladimir Tucović, potpukovnik Velimir Vemić, majori Ljubomir Vulović i Rade Malobabić. Na vremenske kazne od 20 godina robije osuđeni su: pukovnik Čedomir Popović, vicekonzul Bogdan Radenković, general u penziji Damjan Popović i Muhamed Mehmedbašić. Prestolonaslednik je Laziću, Milovanoviću, Popoviću i Mehmedbašiću zamenio smrtnu kaznu za dvadeset godina robije, a vicekonzulu Radenkoviću za deset godina robije. Od svih optuženih, u Solunskom polju su 26. juna streljani pukovnik Dragutin Dimitrijević Apis, major Ljubomir Vulović i Rade Malobabić, čije su kosti kasnije prenesene na Zejtinlik i pohranjene u kasetama bez oznake imena na poklopnim pločama.¹⁷

Potpukovnik Dragutin Dimitrijević Apis postao je posle Balkanskih ratova načelnik Obaveštajnog odeljenja i po prirodi svoje službe morao je pažljivo da procenjuje obaveštajne informacije o namerama Austrougarske. Sva ondašnja obaveštenja, kako ona istinita i tačna, tako i ona netačna, ponekad tendenciozna, sugerisala su isto. Zvanična Austrija imala je ozbiljnu nameru i spremala se da po svaku cenu napadne Srbiju i da nađe ma kakav povod za rat, budući je Srbija tada bila najslabija. Politički događaji o kojima je pisala štampa sugerisali su isti zaključak. U raportu, koji je jedno od retkih sačuvanih predratnih svedočenja o kasnije spornoj istoriji, Apis je objasnio aktivnosti Radeta Malobabića na razvoju obaveštajne mreže i potrebu da se kuriri obezbede oružjem za ličnu zaštitu krajem 1912. godine, jer bi u slučaju pogoršanja situacije njihov prelazak granice i prenošenje izveštaja bili izuzetno opasni. Potpuno je stao iza pouzdanosti Malobabića koga su mu preporučili Milan Vasić i Dimitrije Pavlović, koji su s njim saradivali u godinama pred Balkanske ratove.¹⁸

16 S. Bjelica, Organizacija „Ujedinjenje ili smrt“, *Kultura polisa*, vol. II, br. 2–3/2005, Novi Sad, str. 85–86.

17 *Opus citatum*, str. 86.

18 M. Bjelajac, *1914–2014, zašto revizija – stare i nove kontroverze o uzrocima Prvog svet-skog rata*, 2014, str. 56–57; M. Zorić, *Prvi svetski rat i revizionizam (u fokusu historiografije i propagande)*, *Vojno delo*, vol. 66, br. 2/2014, Beograd, str. 334–342.

Potpukovnik Dragutin Dimitrijević Apis navodi da je ideju za prenošenje oružja dao Rade Malobabić: „Tom mi je prilikom Malobabić izneo potrebu da bi nosioci izveštaja (kuriri) i odlučniji poverenici trebalo da imaju bilo kakvo oružje sa samoodbranu i predložio mi da bi te ljude trebalo naoružati revolverima. Ja sam se saglasio sa tim njegovim predlogom, i odobrio sam mu nameru, da sa sobom ponese četiri revolvera sa potrebnim brojem metaka.“ Apis je smatrao da bi, zbog tajnosti, za taj rad trebalo da zna malo lica, čak i onih službenih. Malobabić je skrenuo pažnju da iz Narodne odbrane pokazuje veliku radoznalost za njegov rad za Generalštab. Apis je rekao da time nije vršio „naoružavanje našeg stanovništva u Bosni“. Pukovnik je u izjašnjenju tvrdio da mu nije ništa poznato o prenošenju bombi. „Bio sam ubeđen da je projektovani manevar u Bosni pred tekst za upad Austrije u Srbiju, na čelu sa glavnom komandujućim Austrijske vojske, prestolonaslednikom Francom Ferdinandom. I ja sam u duši strahovito strahovao od tog... Kakva je bila naša vojnička situacija, to ti je bilo poznato: mogli su pustiti samo jednu-dve konjičke divizije u Srbiju pa ne bi imao ko da ih zaustavi. Dok bi naše trupe pristigle iz južnih krajeva, Srbija bi bila pregažena. Ceo svet, pa i sami mi našli bi se pred svršenim činom. I zato kada je kod mene došao jednog dana u kancelariju Tankosić, i rekao: ‘Ima nekih mladića Bosanaca, dosadiše mi moleći da im dopustimo da odu u Bosnu – hoću li da ih pustim?’ ja sam, doista, toga trenutka, ne razmišljajući dalje, kazao: ‘Pa, pusti ih!’ Tankosić mi je tada rekao, da ti mladići, po dogovoru sa drugovima iz Bosne, hoće da pokušaju nešto protiv Ferdinanda. Pravo da ti kažem, toga sam trenutka pomislio, da je nemoguće da takav atentat uspe, i da možda neće doći do njega. Pretpostavljao sam da će Austrijski Prestolonaslednik biti tako čuvan i osiguran da mu se ne može ništa dogoditi, u najboljem slučaju, da može doći do kakvog incidenta da uvide da je opasno napadati na Srbiju. U svakom slučaju, nisam mogao pretpostaviti ni u snu da takav atentat može biti povodom za rat protiv Srbije... Ipak, kada sam posle nekog vremena razmislio malo više o toj stvari, rešio sam da pokušam da se prebačeni mladići vrate, i da se na svaki način spreči atentat. Taj pokušaj učinjen je preko četnika Đure Šarca. Bilo je dockan. Atentatori, kako ova trojica što su otišli iz Srbije, tako i oni koji su se zatekli u Sarajevu, nisu hteli da čuju za to“.¹⁹

To je u saglasnosti sa svim svedočenjima, pa i onim u sudskim procesima u Sarajevu i drugim, gde su učesnici tvrdili, a kasnije se između dva rata i pisalo, da su se prvo obratili Ciganoviću koji ih je povezao s Tankosićem zbog nabavke oružja. To potvrđuje i biografija obaveštajca i dobrovoljca Đure Šarca, napisana 1928. godine i prosleđena arhivu Matice srpske. U njoj se otkrivaju još neki detalji o autohtonosti zavere u kojoj su dvojica srpskih oficira samo pomogli oko nabavke oružja. Sledeće, posebno motivisano svedočenje, koje

19 V. Dedijer, *Sarajevo 1914*, Sarajevo, 1966, str. 658–660; M. Zorić, *Opus citatum*, str. 334–342.

je Apis ostavio u pismenoj formi, dato je Vojnom sudu za oficire u Solunu. U njemu Apis svu odgovornost preuzima na sebe, u želji da spreči osudu Radeta Malobanića i Muhameda Mehmedbašića, svojih obaveštajca koji su radili na teritoriji Bosne i Hercegovine. Za Radeta su srpske vlasi 1914. sumnjale da je austrougarski špijun i uhapsili ga. U tom pisanom svedočenju Apis se dotiče i saradnje s ruskim vojnim atašecom u Beogradu Viktorom Artamanovim. On deciderano kaže da je ta saradnja bila isključivo u funkciji obaveštajnog rada i međusobne pomoći, a ne u vezi s organizovanjem atentata.²⁰

Sva akta po predmetu suđenja oficirima u Solunu Nemci su, za vreme okupacije, pronašli u Srbiji i odneli. Jedan deo je stavljen na raspoloženje bečkom profesoru Hansu Ibersbergeru (*Übersberger*) i on je za vreme Drugog svetskog rata pisao o toj temi (a pisao je i pre rata falsifikujući izvesna dokumenta). „Kao što se vidi“, pisao je Dragiša Stojadinović, „ne može biti ni reči o kakvoj zajedničkoj inicijativi i saradnji između đenerala Artamonova i Apisa na ubistvu austrijskog prestolonaslednika u Sarajevu. U izvršenom falsifikatu od strane austrijskog profesora univerziteta Hansa Ibersbergera, čitao sam istu tvrdnju koju nam sada iznosi u ‘Srpskim temama’ pisac Miroslav Krleža, naime da su Apis i Artamonov zajednički planirali i sarađivali na ubistvu Ferdinandovom.“²¹

Stojadinović podseća da je falsifikat austrijskog profesora objavljen u časopisu „Spoljna politika“ u Hamburgu, jula 1943. godine i zaključuje da „za ovakav svoj postupak pisac Miroslav Krleža duguje, i našoj i svetskoj javnosti, objašnjenje na osnovu kakvih je drugih svojih podataka sem ove Gebelsove propagande, zasnivao svoje tvrđenje koje čitamo u ‘Srpskim temama’. Te konstatacije Dragiša Stojadinović je uputio putem „otvorenog pisma Jugoslovenskoj akademiji nauka u Zagrebu, Srpskoj akademiji nauka u Beogradu, Matici Srpskoj u Novom Sadu“. Posebno je na meti bio tekst „Pašić i Solunski proces“.²²

Deo srpske građe zaplenili su Austrijanci u manastiru Ljubostinja, gde je arhiva bila zakopana prilikom povlačenja, a deo su zaplenili Bugari. U Beogradu su zaplenjene arhive Nikole Pašića, Momčila Ninčića, Božidara Jankovića, Jovana Skerlića, Milorada Pavlovića i drugih. Selektionisani dokumenti su korišćeni, najčešće van konteksta, za nemačku „Belu knjigu“ (1919), sudske procese u Sarajevu i Banjaluci i prve radove disidenta Miloša Bogićevića koji je lično skupljao originalna dokumenta, kao i veliki broj kopija.²³

Vojislavu Jovanoviću Marambou i drugima nije bilo teško da utvrde da je to otkopana građa iz Ljubostinje. Utvrdili su da Bogićević nije imao svoje prepise. Zapravo, Miloš Bogićević je samo potpisao knjigu o ratnoj krivici Srbije i Rusije, u Cirihu 1919, dok su stvarni priređivači bili Hanc Šiler (*Hans Siller*)

20 M. Bjelajac, *Opus citatum*, str. 64; M. Zorić, *Opus citatum*, str. 334–342.

21 M. Bjelajac, *Opus citatum*, str. 73.

22 Dnevni list *Politika*, 9. jun 1963.

23 M. Zorić, *Opus citatum*, str. 334–342.

i Hanc Fernele (*Hans Fernelle*). Poslanik u Beču Cincar-Marković skrenuo je 30. januara 1929. pažnju austrijskom ministru na otuđivanje građe iz Srbije, arhiva Bosne i Hercegovine, kao i crnogorskih arhiva, i tražio da se građa vrati. Usput je preneo da ima dokaze o falsifikovanju dokumenata u „Beloj knjizi“. Povodom pisanja Alfreda Vegerera (*Alfred Wegerer*) i Fridriha Viznera (*Friedrich von Wiesner*) o umešanosti regenta Aleksandra u Sarajevski atentat kraljevska vlada uputila je demarš nemačkoj vladi preko poslanika Josipa Smodlake, ali je dobila prilično ciničan odgovor. Samo pitanje krivice za rat pokrenuo je kralj Aleksandar 1926. godine, u razgovoru s nemačkim poslanikom Olshauzenom (*Olshausen*). „Aleksandar je izrazio nezadovoljstvo stalnim nemačkim isticanjem ratne krivice Srbiji i istakao da u njoj 1914. godine niko nije pomišljao na rat, ako ni zbog čega drugog, onda zbog vojne nemoći u odnosu na velike sile“. Olshauzen je objašnjavao da Nemačka „istorijskim istraživanjima“ mora da ospori član 231 Versajskog ugovora.²⁴ Mnogi savremenici nisu znali za ove ponešto zakasnele poteze Ministarstva inostranih poslova i pojedinih profesora.²⁵

U beleškama zatvorskog čuvara u Solunu poručnika Josifa Protića, koje je teško proveriti, pukovnik Čeda Popović je njemu, kao starom komiti, navodno poverio da je Vojin Tankosić bio svojeglav. „Ja znam: stigao čovek iz Beograda od Apisa, poverljiv, sa tajnom porukom... Telefonom se nije smelo... Kaže: Apis naredio Voji da zaustavi svoje lavove... Ali, dockan, prešli su Drinu! Slao sam čoveka, čovek ih stigao, preneo poruku. A Voja rekao: Marš! Ne verujem da je odlučeno da se ne puca! Pa i da jeste ja neću natrag...“²⁶

Istoričar Stanoje Stanojević, inače sklon pogledima organizatora Solunskog procesa, napisao je u svojoj knjizi da „Dimitrijević i Tankosić svojim drugovima iz organizacije ‘Ujedinjenje ili smrt’ nisu govorili o atentatu u Sarajevu...“²⁷

Kasnije Apisovo „priznanje“ da je on organizovao atentat u Sarajevu bilo je posebno motivisano i nosi, u historiografiji uočene, kontradiktornosti i nelogičnosti. On je to svedočenje ostavio u pismenoj formi i ono je bilo dato Vojnom sudu za oficire u Solunu. I tu se, bez obzira na izvršioce i organizatore, pominje motiv atentata koji je identičan kao u gornjim navodima – ukloniti Ferdinanda kao predstavnika ratne struje.²⁸

24 Taj član je ustanovio kao istorijsku istinu odgovornost Nemačke i njenih saveznika za otpočinjanje rata, iz čega se izvodila i njihova obaveza ratnih reparacija, odnosno plaćanje troškova rata.

25 M. Bjelajac, Novi(stari) zapleti oko uzroka Prvog svetskog rata pred obeležavanje 100. godišnjice, *Tokovi istorije*, br. 1/2013, Beograd, str. 34; M. Zorić, *Opus citatum*, str. 334–342.

26 S. Zec, *Apisov tamničar*, Beograd, 1987, str. 106. Novinar Zec je bio zet potpukovnika Protića i primio je u nasleđe njegove papire i kazivanja uobličena 1939. godine.

27 S. Stanojević, *Ubistvo austrijskog prestolonaslednika Ferdinanda*, Beograd, 1923, str. 46.

28 R. Gaćinović, Mlada Bosna i sarajevski atentat, *Bezbednost*, vol. LV, br. 3/2013, Beograd, str. 9; M. Bjelajac, *1914–2014. Zašto revizija – Stare i nove kontroverze o uzrocima Prvog svetskog rata*, Beograd, 2014, str. 90; R. Gaćinović, Kolaboracioni odnos Vatikana i

I tokom sarajevske istrage utvrđeno je da su Grabež i Princip sami nosili svoje oružje, njih dvojica po tri bombe oko pojasa i po dva pištolja u džepovima sakoa. „Naganovi“ veliki revolveri ne bi mogli da stanu u džepove i da se ne primete. Miloš Bogićević nije govorio (pisao) istinu posle rata kada je tvrdio „da mu je vođ Crne ruke za vreme jednog ručka u avgustu 1914. godine u Krajujevcu, pun ponosa pokazao račun za revolvere sarajevskih atentatora...“²⁹

U dnevnoj štampi objavljen je 19. aprila 1953. godine predlog Istražnog odeljenja Državnog sekretarijata za unutrašnje poslove FNRJ, podnesen javnom tužiocu Srbije za obnovu Solunskog procesa. U tome predlogu izneseno je da je pre 36 godina u Solunu održano nekoliko suđenja izvesnom broju oficira i građana, članovima tajne organizacije „Ujedinjenje ili smrt“, poznate pod imenom „Crna ruka“. Dalje se u predlogu navodilo da je krajem 1952. godine ministar unutrašnjih poslova FNRJ, drug Aleksandar Ranković, dobio pismo koje je major Ljubomir Vulović, osuđen u Solunskom procesu, 12. juna 1917. godine (pred streljanje) iz solunskog vojnog zatvora preko vojnog sveštenika Zdravka Paunovića poslao svom prijatelju Todoru Mihailoviću, učitelju koji je tada kao penzioner živeo u Beogradu. U pismu je major Vulović izneo da su on i njegovi drugovi nevini osuđeni, da je za atentat na ondašnjeg regenta Aleksandra prvi put čuo u toku pretresa i da su se organizatori Solunskog procesa poslužili lažnim svedocima. U istom pismu major Vulović je molio da se u oslobođenoj otadžbini utvrdi prava istina i da se sa imena osuđenih i streljanih spere ljaga zločinaca. Postupajući po želji majora Vulovića, na osnovu naređenja Aleksandra Rankovića, organi Istražnog odeljenja pronašli su dva glavna svedoka po delu atentata, Temeljka Veljanovića (tada Temelko Veljanovski), dugogodišnjeg predsednika opštine posle Prvog svetskog rata u selu Novaci, i Đorđa Konstatinovića (tada Georgi Konstantinovski), predsednika opštine u selu Brod pre i posle Prvog svetskog rata. Nekadašnji svedoci na Solunskom procesu, Temeljko Veljanović i Đorđe Konstantinović, izjavili su 29. januara 1953. godine, i pred sudijom Sreskog suda u Bitolju potvrdili svoje zapisničke izjave, da su 1917. godine u solunskom vojnom zatvoru bili pod pretnjom smrti primorani da lažno svedoče i da terete optužene Rada Malobabića, Muhameda Mehmedbašića i majora Ljubomira Vulovića.³⁰

Daljim isleđenjem došlo se do podataka na osnovu kojih se moglo zaključiti da je Solunski proces 1917. godine bio insceniran po nalogu regenta Aleksandra i predsednika vlade Nikole Pašića, a da su samo insceniranje izveli ondašnji komandant kraljeve garde pukovnik Petar Živković i ministar unutrašnjih dela Ljuba Jovanović, zvani Patak, sa svojim policijskim aparatom.

Austrougarske u pripremi napada na Srbiju 1914. godine, *Srpska politička misao*, vol. 44, br. 2/2014, Beograd, 2014, str. 75.

²⁹ V. Kazimirović, navedeno prema: M. Bogićević, *Weit-ere Einzelheiten über das Attentat von Sarajevo, Kriegsschuldfrage, III*, str. 440).

³⁰ B. Nešković, *Opus citatum*, str. 7–8.

Umesto zaključka

Na osnovu prikupljenih dokaza i drugog materijala, kao i predloga javnog tužioca Srbije, Vrhovni sud Srbije našao je da ima mesta za obnovu Solunskog procesa, pa je, na osnovu Zakona o krivičnom postupku iz 1948. godine, od 2. do 13. juna 1953. godine u Beogradu održao ponovno suđenje optuženima u Solunskom procesu. Presuda u kojoj se oslobađaju optuženi u solunskom procesu saopštena 16. juna 1953. godine.³¹

Literatura

1. Bjelajac, M; Novi(stari) zapleti oko uzroka Prvog svetskog rata pred obeležavanje 100. godišnjice, *Tokovi istorije*, br. 1/2013, Insitut za noviju istoriju Srbije, Beograd.
2. Bjelajac, M; *1914–2014 zašto revizija – stare i nove kontroverze o uzrocima Prvog svetskog rata*, Medija centar „Odbrana“, 2014.
3. Bjelica, S; Organizacija „Ujedinjenje ili smrt“, *Kultura polisa*, vol. II, br. 2–3/2005, Kultura – Polis, Institut za Evropske studije, Novi Sad.
4. Bogićević, M; *Weit-ere Einzelheiten über das Attentat von Sarajevo, Kriegsschuldfrage, III*.
5. Dedijer, V; *Sarajevo 1914*, Svjetlost, Sarajevo, 1966.
6. Gaćinović, R; *Mlada Bosna*, Medija centar „Odbrana“, Beograd, 2014.
7. Gaćinović, R; Kolaboracioni odnos Vatikana i Austrougarske u pripremi napada na Srbiju 1914. godine, *Srpska politička misao*, vol. 44, br. 2/2014, Institut za političke studije, Beograd.

31 Dokumenti koji su bili stavljeni na raspoloženje Vrhovnom sudu Narodne Republike Srbije imaju zanimljivu istoriju. U pitanju su najvećim delom važna i poverljiva dokumenta Vojnog suda za oficire u Solunu, ministarstva unutrašnjih dela i predsedništva ministarskog saveta ondašnje srpske vlade na Krfu. Među njima na prvo mesto dolazi zapisnik o sudskom pretresu pred sudom u Solunu, optužnice, presude i kompletne originalne stenografske beleške, što sve zajedno iznosi nekoliko hiljada kucanih stranica, zatim prepiska između ministra unutrašnjih dela Ljube Jovanovića, koji je bio u Solunu, i Pašića koji se sa vladom nalazio na Krfu, kao i ostali sudski i drugi materijal izdvojen i čuvan kao vrlo poverljiv. Čim je završen Solunski proces, najveći deo važnijih dokumenata izuzeo je iz raznih arhiva Aleksandar i sklonio u svoju ličnu dvorsku arhivu (kao što je poverljiv Apisov raport o Sarajevskom atentatu i drugo). Posle okupacije Jugoslavije 1941. godine Nemci su pronašli neke sklonjene tajne arhive i preneli ih u Beč, gde su ih počeli da proučavaju nemački stručnjaci. Posle rata, na zahtev jugoslovenske Komisije za restituciju, iz Austrije je vraćen deo arhive koji se tada nalazio u Beču. Među ostalim materijalom, koji se nalazio u tim arhivima i koji je vraćen u Jugoslaviju, bila su i dokumenta o Solunskom procesu. Pri čitanju tih dokumenata treba voditi računa da su svi datumi na njima po starom kalendaru, što znači da se za trinaest dana razlikuju od datuma po opšte važećem kalendaru. B. Nešković, *Opus citatum*, str. 8.

8. Gaćinović, R; Mlada Bosna i sarajevski atentat, *Bezbednost*, vol. LV, br. 3/2013, MUP Republike Srbije, Beograd.
9. Jovanović, S; *Iz istorije i književnosti*, BIGZ, Beograd, 1991.
10. Kazimirović, V; *Crna ruka*, Prizma, Kragujevac, 1997.
11. Mekenzi D; *Apis*, Klio, Gornji Milanovac, 1996.
12. Nešković, B; *Istina o solunskom procesu*, Narodna knjiga, Beograd, 1953.
13. Stanojević, S; *Ubistvo austrijskog prestolonaslednika Ferdinanda*, Napredak, Beograd, 1923.
14. Živanović, M; *Solunski proces 1917. Prilog za proučavanje političke istorije Srbije od 1903. do 1918. godine*, Savremena administracija, Beograd, 1955.
15. Zec, S; *Apisov tamničar*, Arkade, Beograd, 1987.
16. Zirojević, Vidakov, Ž; *Istina o Apisu*, IŠ Stručna knjiga, d.p., Beograd, 2000.
17. Zorić, M; Prvi svetski rat i revizionizam (u fokusu historiografije i propagande), *Vojno delo*, vol. 66, br. 2/2014, Ministarstvo odbrane, Beograd.

THE SALONIKA TRIAL – POLITICAL RETRIBUTION AGAINST SERBIAN PATRIOTIC MOVEMENT

Radoslav Gaćinović, PhD

Institute of Political Studies in Belgrade

Summary: The Salonika Trial ended before the Great Military Court at the beginning of June 1917, and the judgment was passed on June 05, 1917. Seven defendants were sentenced to death: Colonels Dragutin Dimitrijević Apis, Milan Gr. Milovanović, Radoje Lazić, Vladimir Tucović, Lieutenant-Colonel Velimir Vemić, Majors Ljubomir Vulović and Rade Malobabić. Colonel Čedomir Popović, Vice-consul Bogdan Radenković, retired General Damjan Popović and Muhamed Mehmedbašić were sentenced to twenty years in prison. The Prince Regent commuted the death sentence for Lazić, Milovanović, Popović and Mehmedbašić to twenty years in prison, and to ten years in prison for Vice-consul Radović. Of all defendants Colonel Dragutin Dimitrijević Apis, Major Ljubomir Vulović and Rade Malobabić were executed by firing squad at the Salonika field on June 26, and their bones were later brought over to Zeitenlik and buried in the cases with na-

meless cover plates. Late in 1952 Aleksandar Ranković got a letter which Major Ljubomir Vulović, sentenced in the Salonika trial, sent on June 12, 1917 (before his execution by firing squad) via military priest Zdravko Paunović to his friend Todor Mihailović, a retired teacher who lived in Belgrade at that time. In his letter Major Vulović wrote that he and his friends were sentenced although they were innocent, that the first time he had heard about the assassination attempt on the then Prince Regent Aleksandar was during the hearing and that the orchestrators of the Salonika process used false witnesses. In the same letter Major Vulović pleaded to determine the real truth in the liberated homeland and to clear the names of those convicted and executed. Acting upon the wish of Major Vulović, and pursuant to the order of Aleksandar Ranković, the Investigation unit tracked the two main witnesses for the assassination attempt, Temeljko Veljanović (then Temelko Veljanovski), the President of the municipality in the village of Novaci for many years after the First World War, and Djordje Konstantinović (then Georgi Konsantinovski), the President of the Municipality in the village of Brod after the First World War. Once witnesses at the Salonika trial, Temeljko Veljanović and Djordje Konstantinović gave statements on January 29, 1953, confirming before the judge of the County Court in Bitol their recorded statements that in the Salonika military prison in 1917 under threat of death they were coerced to give false testimony and to incriminate the defendants Rade Malobabić, Muhamed Mehmedbašić and Major Ljubomir Vulović. Further investigation led to the information based on which it could be concluded that 1917 Salonika Trial was orchestrated at the order of the Prince Regent Aleksandar and the Prime Minister Nikola Pašić, and that it was staged by the then Commander of the Palace Guards Colonel Petar Živković and the Minister of Interior Ljuba Jovanović, called the Duck, with his police apparatus. Based on the evidence and other material collected, as well as the proposal of the Public Prosecutor of Serbia, the Supreme Court of Serbia found there was place to renew the Salonika trial, and based on the 1948 Law on Criminal Procedure, held a new trial to the defendants in the Salonika process in the period from June 2 to 13, 1953, in Belgrade. The judgment by which all defendants were exonerated in the Salonika trial was announced on June 16, 1953.

Keywords: Salonika trial, indictments, trial, false witnesses, law.